

В статье обосновывается возможность реализации интегрированного подхода к имплицитной диагностике личностных диспозиций по характеристикам невербального компонента общения, которые отражают позитивность отношения субъекта общения к собеседнику, обусловленного уровнем сформированности единого фактора личности. Formой проявления отношения предлагается считать эксплицитно выраженную невербальными средствами коммуникативную интенцию.

Ключевые слова: *личностные диспозиции, имплицитная диагностика, позитивное отношение, Единый фактор личности, невербальный компонент общения.*

Implicit integral diagnostics of the personality stable dispositions is claimed to be possible with account to the positive attitude of the speaker to the interlocutor, determined by the level of the general factor of personality attained. The form of the attitude is postulated to be manifested by the communicative intention explicitly expressed by the non-verbal means.

Key words: *personality dispositions, implicit diagnostics, positive attitude, general factor of personality, non-verbal means of communication.*

УДК 373.3.015.311

В.В. Оверчук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА САМОРОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена дослідженню креативності та саморозвитку молодших школярів в учбовій діяльності. Розглянуто теоретичний зміст і співвідношення понять: «креативність», «саморозвиток». Робота містить теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження даної проблеми. В дослідженні представлені методики і результати констатувального, формувального і контрольного етапів психолого-педагогічного експерименту. В емпіричному дослідженні виявлений зв'язок між креативністю та саморозвитком дітей молодшого шкільного віку, визначені певні форми мислення особистості, які пов'язані з показниками креативності. В результаті дослідження апробована програма розвитку креативності та саморозвитку, запропоновані психолого-дидактичні шляхи розвитку креативності як чинника саморозвитку молодших школярів.

Ключові слова: *креативність, саморозвиток, молодші школярі, констатувальний і формувальний експеримент.*

Актуальність дослідження проблеми креативності зумовлена потребою суспільства в творчій особистості, що вимагає істотного підвищення рівня освіти. Якісне оновлення системи освіти унеможливується поза актуалізацією творчого потенціалу особистості, створенням умов для заохочення і розвитку креативності як цілісного психічного утворення. На даний час спостерігається

протириччя між гострою необхідністю ефективного розвитку креативності всіх суб'єктів учбового процесу і реальним станом освітньої практики, яка спирається на традиційну парадигму освіти, а також рівнем наукових розробок в галузі креативності і не розробленістю даної проблеми в контексті навчально-виховного процесу. Розв'язання вказаної проблеми надасть можливість ґрунтовніше підійти до розуміння креативності як властивості цілісної особистості, визначити методи і прийоми підбору оптимального комплексу психолого-педагогічних засобів її розвитку. Істотною перешкодою для вивчення і стимулювання креативності є брак ефективних комплексних програм розвитку цієї якості, які б ґрунтувалися на уявленнях про цілісну організацію особистості загалом.

В сучасній психології методологічні підходи до вивчення креативності розрізняються в залежності від пріоритету когнітивного чи особистісного компоненту:

1. В продуктивному, інтелектуальному підході креативність вивчається як окремих випадок більш загальної властивості, активності суб'єкту, його готовності вийти за межі ситуативної необхідності, як здібність до модифікації способу адаптації до невизначеної ситуації.

2. Особистісний підхід розглядає творчість як процес самовираження особистості, а креативність як утворення особистісних рис. Представники цього підходу вважають, що особистість має певні креативогенні риси, які породжують креативну поведінку, незалежно від рівня інтелектуального розвитку.

3. В синтетичному підході креативність – це специфічний когнітивно-особистісний стиль, який має двоєдину природу – особистісну і когнітивну. Вважається, що, розвиваючись спочатку як тільки когнітивне утворення, креативність за допомогою сформованих пізнавальних прагнень і інтенцій закріплюється в мотиваційній сфері. Під впливом мотиваційних факторів формуються креативогенні риси, які забезпечують контроль розвитку і використання когнітивного рівня креативності.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом розвитку креативності, яка впливає на становлення особистості в цілому. В рамках нашого дослідження ми розглядали креативність як комплексно-інтерґративну властивість, своєрідну творчу активність особистості, яка виявляється в перетворенні дійсності і має гуманістичну спрямованість. При цьому, виявлення творчої спрямованості особистості можливе в будь-яких галузях діяльності, а результат творчості може виражатися в різних ситуаціях, засобах, способах діяльності, емоціях і почуттях людини. Креативність є стійкою властивістю особистості, яка містить комплекс інтелектуальних компонентів, що сприяють нестандартному, нешаблонному розв'язанню ситуацій, вияву творчості, генерації оригінальних ідей. Дану властивість ми відрізняли від понять «творчість», «дивергентне мислення», «творчі здібності» та ін.

Саморозвиток слід розуміти як розгортання початково існуючих спонтанних психічних утворень. Воно виступає як результат складної взаємодії психічних новоутворень з тими, які знову сформувалися, склалися за життя

дитини. У різних дітей в процесі навчання істотно відрізняється спрямованість трансформації знань, які опановуються, та її ступінь. Саме такі особливості трансформації дитиною досвіду, що засвоюється, закладено в основі отримання несподіваних, незапрограмованих знань [1].

Даний процес М.М. Подд'яков розглядає у певному аспекті як процес саморозвитку, саморуху дитячих знань, способів розумової діяльності. Дитина не просто засвоює знання, які надають їй дорослі, але й активно привносить в цей процес такий зміст власного досвіду, який взаємодіє зі знову засвоєними знаннями. Такі знання не завжди чіткі і не зовсім вірні, але дають той матеріал, який є основою активної мисленнєвої діяльності, на певному етапі якої дитина приходиться до достатньо зрозумілим і чітким судженням, яким властива новизна і оригінальність [1].

Основою творчої активності дітей є особлива структура знань і розумових дій, яка забезпечує багатоаспектність взаємодії нещодавно сформованих знань зі знаннями, які мають місце у минулому досвіді дитини. Це веде до істотних, які послідовно ускладнюються перебудовам як тих, та й інших знань, до отримання нових [1].

В нашому експериментальному дослідженні констатувальний експеримент першого порядку був спрямований на з'ясування характеристик та властивостей досліджуваного явища. У ньому брали участь основна (експериментальна) і контрольна групи. Основна група була задієна у всіх процедурах експерименту. Контрольна група виступала еталоном, за яким оцінювався розвивальний і формувальний ефекти експерименту. Завдяки цьому дослідження відбувалося в паралельному режимі.

До основних завдань констатувального експерименту відносилося наступне:

- 1) визначення рівня розвитку креативності молодших школярів;
- 2) діагностування ступеня сформованості форм мислення учнів;
- 3) вивчення особливостей зв'язку креативності та форм мислення.

В експериментальному дослідженні брали участь 92 учня 1-4-х класів спеціалізованих шкіл м. Києва з поглибленим вивченням іноземних мов. При плануванні експерименту аналізувалася його внутрішня і зовнішня достовірність, контролювалися всі сторонні чинники. В дослідженні з'ясувалося, чи дійсно зміни рівня форм мислення і показників креативності відбулися унаслідок проведення формувального експерименту (розвивальних занять) або ж ця зміна відбулася під впливом неконтрольованих сторонніх чинників (розумовий розвиток, навчальні навички тощо). Зовнішня достовірність визначалася тим, наскільки можливо узагальнити результати експерименту на генеральну сукупність. В експериментальному дослідженні були висунуті статистичні гіпотези Н₀: не має зв'язку між показниками креативності та формами мислення; Н₁: існує зв'язок між показниками креативності та формами мислення.

Експериментальне дослідження креативності проводилося в чотирьох етапах за допомогою наступних методів:

1. Спостереження (батьків, учителів, дослідника-психолога за учнями в учбовій діяльності, на уроках).

2. Тест творчого мислення П. Торренса. Мета - визначення рівня розвитку креативності та індивідуальних творчих здібностей дітей.

3. Аналіз продуктів діяльності (аналіз продуктів учбової діяльності).

Короткий тест творчого мислення Е. Торренса ми використовували для визначення рівня креативності дітей молодшого шкільного віку [2]. Тест проводився у фронтальній формі (8-10 дітей), час виконання: 10 хвилин.

Дослідження форм мислення проводилося індивідуально з кожним учнем (1-2 клас) та фронтально з групами з 3-5 учнів (3-4 клас). В ході дослідження застосовувалися наступні методики [3]:

1. Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» (автор Е.Ф. Замбацявичене, модифікація Л.І.Переслені та О.М. Мастюкової).

2. Методика «Виділення суттєвих ознак поняття».

3. Методика «Четвертий зайвий. Визначення спільних рис». Методика «Речення».

4. Методика «Класифікація».

За допомогою статистичного методу рангових кореляцій Спірмена виявлений взаємозв'язок між показниками креативності. Високий зв'язок спостерігався між показниками «швидкість» і «гнучкість» ($r_s = 0,61$). Гнучкість характеризує розмаїття ідей і стратегій, здатність переходити від одного завдання до другого. Якщо учень має низький показник гнучкості, це може свідчити про ригідність мислення, низький рівень інформованості, обмеженість інтелектуального потенціалу або низьку мотивацію. Взаємозв'язок між показниками швидкості і гнучкості вказує на те, що «швидкість», тобто кількість вирішених завдань (закінчених малюнків), визначає рівень показника «гнучкість».

Також в дослідженні спостерігався зв'язок між формами мислення. Результати кореляційного аналізу вказували на високий зв'язок між здатністю аналізувати та усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення і сформованістю класифікаційних умінь, здатністю до абстрагування ($r_s = 0,80$). Отримані результати свідчать про те, що сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування пов'язана зі здатністю аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного аналізу. Це пояснюється тим, що діти, які вміють виокремлювати спільні риси і властивості слів-понять від «зайвих» понять, успішно визначають зайві слова в групах понять, схожих за властивостями.

Отримані результати кореляції Спірмена між показниками креативності і формами мислення свідчать про наявність зв'язку між ними. Це підтверджують високі кореляції отриманих даних (від $r_s = 0,61$ до $r_s = 0,81$, $p < 0,05$). У ході аналізу з'ясовано, що характер зв'язку між формами мислення і показниками креативності є неоднозначним. Високий зв'язок також виявлений між оригінальністю і дивергентною продуктивністю при операціях із символічним матеріалом ($r_s = 0,81$). Діти, які з високим рівнем оригінальності успішно виконали завдання, склали більше осмислених речень із запропонованих слів. Учні з менш оригінальними роботами за методикою Торренса отримали нижчі результати за методикою «Речення». Оригінальність характеризує здатність

висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, загальновідомих, банальних або чітко встановлених. Дітям, які отримали високі бали за показник оригінальності, зазвичай притаманна більша інтелектуальна активність і неконформність.

Оригінальність рішень передбачає здатність уникати легких, очевидних і нецікавих відповідей у вирішенні завдання. Показник оригінальності визначає рівень дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі. Високому рівню показника креативності «оригінальність» відповідає велика ступінь здатності до дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом.

Високий рівень зв'язку визначений також між показником «оригінальність» і здатністю до класифікації, дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі ($r_s = 0,80$). Учні, які вірно об'єднували запропоновані слова в певні групи за ознакою, виявляли високий рівень оригінальності у вирішенні завдання. Здатність продукувати оригінальні ідеї визначає вміння формувати нові групи, в які об'єднуються запропоновані слова за ознакою. Високий рівень дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі характеризує те, наскільки оригінально дитина виконала завдання, метою якого було визначення креативності.

Показник «оригінальність» також пов'язаний зі здатністю до абстрагування та оперування вербальними поняттями ($r_s = 0,76$). Діти, які аналізували слова і знаходили зайве слово, виявляли більшу оригінальність у відповідях в творчому завданні.

Виявлена залежність між здатністю мислити за аналогією і показником «оригінальність» ($r_s = 0,73$). Більш оригінальні у своїх відповідях учні вірно обирали одне слово, яке підходило б до запропонованого так, як у зразку. Висока здатність мислити за аналогією свідчить про високий рівень показника «оригінальність».

Показник «оригінальність» визначає рівень здатності аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($r_s = 0,71$). Дана кореляція вказує на те, що вміння дітей вірно закінчити речення, підібравши відповідне слово, визначає високий рівень показника «оригінальність».

Здатність до узагальнення, формування понять корелює з показником «оригінальність» ($r_s = 0,67$). Діти з високим рівнем оригінальності вірно визначали слово-поняття, яким можна було назвати два запропоновані слова разом. Учні з високим рівнем здатності до узагальнення і формування понять виконали більш оригінальні малюнки.

Встановлений тісний кореляційний зв'язок між оригінальністю і здатністю до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,66$). Діти, які вірно підбирали слова із запропонованих, що позначають суттєві ознаки виділеного поняття, отримали високий результат за показником оригінальності. Але в дослідженні зустрічалися нестандартні рішення завдання, які враховувалися і оцінювалися як вірні відповіді. Це пояснюється тим, що діти з високим рівнем оригінальності виявляють особливості в сприйманні світу.

Високий рівень кореляційного зв'язку виявлений між оригінальністю і сформованістю класифікаційних умінь, здатністю до абстрагування ($r_s = 0,61$). Дана кореляція свідчить про те, що оригінальні відповіді в творчому завданні притаманні дітям з високим рівнем класифікаційних умінь та здатністю до абстрагування. Учні з високим рівнем оригінальності вірно визначали слово із запропонованих слів.

Деякі форми мислення не пов'язані з показником швидкості і розробленості. Так не був встановлений кореляційний зв'язок між показником «швидкість» і здатністю до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,20$). Між показником «швидкість» і здатністю до узагальнення, формування понять не виявлений зв'язок ($r_s = 0,19$). Показник «швидкість» також не пов'язаний з сформованістю класифікаційних умінь, здатністю до абстрагування ($r_s = 0,14$). Показник «розробленість» не залежить від рівня класифікаційних умінь, здатності до абстрагування ($r_s = 0,13$).

В результаті отриманих експериментальних даних підтвердилася гіпотеза Н1: існує зв'язок між показниками креативності та формами мислення. Як показники креативності, так і форми мислення тісно пов'язані між собою. Найвищий кореляційний зв'язок був виявлений між показником оригінальності і майже усіма формами мислення. Не значимий рівень кореляції виявився за показником «швидкість». Це пояснюється тим, що основним показником креативності є оригінальність, яка визначає рівень її розвитку. Оригінальність мислення пов'язана з формами мислення і дивергентною продуктивністю.

Головною метою формувального експерименту виступав розвиток креативності дітей молодшого шкільного віку в учбовій діяльності. Специфіка методики полягала, з одного боку, у цілеспрямованому навчанні дітей прийомам розв'язання логічних задач (мислення), а з іншого – у розвитку уяви й оригінальності мислення. Дослідження побудоване за типом формувального експерименту. Заняття проводилися за відповідною методикою після первинного діагностичного обстеження дітей.

Експериментальна вибірка була поділена на декілька груп. Кожній групі дітей (3-5 учнів) пропонувалися тренувальні вправи для розвитку розумових здібностей дітей (просторової уяви, мислення тощо) [4]. Для занять ми використовували 25 серій задач з альбому, кожна з яких починалася спеціальною інструкцією.

В констатувальному експерименті другого порядку організовувалося «контрольне» дослідження експериментальної та контрольної групи учасників. Його метою була фіксація показників досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формувальних впливів. Показники контрольної вибірки використовувалися як еталон для з'ясування формувального ефекту, досягнутого при роботі з експериментальною групою. Результати дослідження аналізувалися та використовувалися з метою обґрунтування закономірностей розвитку психологічних особливостей досліджуваних. В процесі експерименту фіксувалися усі креативні прояви учнів, відстежувалася динаміка креативності дітей.

До і після експериментальної дії здійснювалась діагностика дітей експериментальної групи. Після проведення експерименту досліджувані були обстежені різноманітними діагностичними методиками креативності і методиками рівня розвитку мислення. Після проведення розвивальних ігор здійснювалась повторна діагностика мислення і показників креативності. За допомогою Т-критерія Вілкоксона оброблялися результати формульованого експерименту за допомогою комп'ютерної програми Statistica 6.1. В результаті статистичної обробки отримані данні при рівні значимості $p < 0,05$.

В констатувальному експерименті другого порядку організовувалося «контрольне» дослідження експериментальної та контрольної групи учасників. Його метою була фіксація показників досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формульованих впливів. Показники контрольної вибірки використовувалися як еталон для з'ясування формульованого ефекту, досягнутого при роботі з експериментальною групою. В результаті проведення формульованого експерименту відбулися статистично значущі зміни в рівні креативності і форм мислення. Після проведення формульованого експерименту у дітей експериментальної групи спостерігалися зміни в творчій активності, емоційному стані, в творчому відношенні до справи.

З метою отримання кінцевих висновків використовувалися результати дослідження на рівні значимості $p < 0,05$. В експериментальній групі підвищився рівень показників креативності та форм мислення (додаток А). У дітей найбільш розвинулися здатність мислити за аналогією ($Z = 5,58$), здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття ($Z = 5,58$) та показник креативності «розробленість» ($Z = 5,44$). В контрольній групі спостерігалось підвищення рівня здатності аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($Z = 2,02$) та здатність мислити за аналогією ($Z = 2,02$). Також в контрольній групі виявилось не значиме підвищення показників креативності, окрім оригінальності – цей показник не змінився. Не значимо підвищилася сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування, але інші форми мислення не змінилися.

При аналізі даних, отриманих в результаті проведення повторної психодіагностики, спостерігалися зміни за всіма показниками креативності і формами мислення. Аналізуючи показники креативності (швидкість, гнучкість, розробленість, оригінальність мислення), зіставлені результати експериментальної і контрольної груп. У відповідності з рівнем статистичної значимості ($p < 0,05$) ми встановили, що середній і високий рівень розвитку креативності в експериментальній групі вище, ніж в контрольній. Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що у дітей з віком відбувається розвиток креативності не тільки за показником гнучкості, але й оригінальності мислення.

Основні результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що програма розвитку форм мислення є також ефективним методом розвитку креативності. В результаті проведення формульованого експерименту спостерігалось підвищення рівня словесно-логічного мислення і креативності, яке сприяє саморозвитку дітей. Молодші школярі виявили високу чутливість до

цілеспрямованих педагогічних впливів у вигляді активізації і розвитку показників креативності та форм мислення, які розвиваються завдяки впровадженню психолого-дидактичних засад розвитку креативності як чинника саморозвитку дітей. Таким чином, якісні та кількісні результати емпіричного дослідження переконливо засвідчили, що запропоновані психолого-педагогічні засади розвитку креативності сприяють підвищенню рівня творчої самореалізації школярів.

Проведене дослідження не вичерпує повністю проблеми креативності як чинника саморозвитку молодших школярів. Теоретична і практична значущість роботи полягає в можливості використання висновків дослідження при подальшому вивченні проблеми креативності.

Перспективами подальших досліджень проблеми саморозвитку з впровадження програми розвитку креативності є наступні напрямки:

- 1) дослідження особливостей креативності як чинника саморозвитку обдарованих дітей;
- 2) вивчення гендерних відмінностей у саморозвитку різних вікових груп;
- 3) поглиблене вивчення впливу значущого середовища та стилю виховання в сім'ї на креативність як чинника саморозвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Література

1. Поддьяков Н.Н. Психическое развитие и саморазвитие ребенка от рождения до 6 лет. Новый взгляд на дошкольное детство. — СПб., 2010. — 144 с.
2. Туник Е.Е. Тест Е. Торренса. Диагностика креативности: методическое руководство. — СПб., 1998.
3. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини. — К., 2003. — 112 с.
4. Гільбух Ю.З. Развивайте разум детей: альбом. — К., 1993. — 80 с.

Статья посвящена исследованию креативности и саморазвития младших школьников в учебной деятельности. Рассмотрено теоретическое содержание, соотношение понятий: «креативность», «саморазвитие». Проведен теоретико-методологический анализ проблемы креативности. Проанализированы и систематизированы современные подходы к исследованию креативности.

Работа включает в себя теоретическую основу, методические принципы и результаты эмпирического исследования данной проблемы. В исследовании представлены методики и результаты констатирующего, формирующего и контрольного этапов психолого-педагогического эксперимента; выявлены формы мышления, которые связаны с показателями креативности; доказана связь между креативностью и саморазвитием младших школьников; апробирована программа саморазвития и развития креативности младших школьников, определены психолого-дидактические принципы развития креативности как фактора саморазвития младших школьников.

Ключевые слова: *креативность, саморазвитие, констатирующий и формирующий эксперимент.*

The title is devoted to research of creativity and self-development of younger schoolchildren in learning activity. There are the theoretical content, correlation for the concepts: self-development, creativity. The thesis contains theoretical grounding methodological basis and the results of empirical research of the given problem.

The interconnection between creativity and self-development of younger schoolchildren has been determined. The technology of optimization of study activity has been worked out, the results of its experimental implementation have been shown. The developmental program of creativity development of younger schoolchildren has been worked out. The work demonstrated psychological and pedagogical concepts of creativity development as the factor of self-development of younger schoolchildren in learning activity.

Key words: *creativity, self-development, empirical and formed research.*

УДК 78(07): 159,923.38

В.П. Олефір

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГУ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Стаття присвячена проблемі створення розвивального, особистісно – спрямованого навчання на уроках музики у загальноосвітній школі. Наведено програму та результати тренінгу вчителів.

Ключові слова: *уроки музики, тренінг, індивідуальність, розвивальне навчання.*

Постановка проблеми. Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин і самій їх творити. Цим параметрам відповідають прояви інтегральної індивідуальності людини, які мають стати предметом цілеспрямованого виховання і розвитку. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей. У сучасних умовах гуманізації освіти, варіативності її форм, диференціації та інтеграції змісту, особистісно зорієнтованого навчання і виховання [1, с. 184; 2, с. 280; 5, с. 45], пріоритетами мистецької освіти стає виховання людини з високою культурою, з якостями, що зумовлюють достатній ступінь гуманності, духовності і творчості.

Зміна освітньої парадигми зумовлює необхідність переосмислення сфери виховання творчої особистості засобами мистецтва та розробку ефективних